Reprodukcija družbe in delovne sile (v splošnem, ne specifično za kapitalizem)

Da bi zatiranje žensk postavili v okvir družbene reprodukcije in reprodukcije delovne sile, je treba najprej opredeliti več pojmov, začenši s pojmom delovne sile same. Marx definira delovno silo kot nekaj latentnega (skritega) v vseh ljudeh: »Z delovno silo oziroma z delovno zmožnostjo razumemo celoto telesnih in duševnih zmožnosti, ki jih ima človek in ki jih uporablja, kadar proizvaja katerokoli uporabno vrednost.« Uporabna vrednost je »koristna stvar«, nekaj, kar »s svojimi lastnostmi zadovoljuje takšne ali drugačne človeške potrebe.« Uporabne vrednosti in koristno delo, ki je morda vloženo v njihovo proizvodnjo, obstajajo v vseh družbah, čeprav se njihova natančna družbena oblika razlikuje. »V kolikor ... je delo ustvarjalec uporabne vrednosti, torej koristno delo, je nujen pogoj, neodvisen od vseh oblik družbe, za obstoj človeške vrste.« Delovna sila, ki je preprosto zmožnost za koristno delo, je torej prav tako »neodvisna od vsake družbene faze [človekovega] obstoja ali, bolje rečeno, je skupna vsaki taki fazi«. Delovna sila je latentna (skrita) zmožnost, ki jo nosi človeško bitje. Njen potencial se uresniči, ko se delovna sila uporabi – porabi – v delovnem procesu. Ko nosilec delovne sile vstopi v delovni proces, prispeva z delom, saj je »delovna sila v uporabi samo delo«. Delovno silo je torej treba razlikovati od telesnega in družbenega obstoja njenega nosilca.

Delovni procesi pa ne obstajajo izolirano. Vključeni so v določene načine proizvodnje. Poleg tega je vsaka proizvodnja hkrati tudi reprodukcija. »Družba ne more nehati proizvajati, kakor ne more nehati porabljati. Vsak družbeni proces proizvodnje, če ga gledamo kot stalno obnavljajoč se, stalno ponavljajoč se proces, je torej hkrati proces reprodukcije.«

Družbena reprodukcija vključuje tudi reprodukcijo pogojev za proizvodnjo. Na primer, v fevdalni družbi »morajo tlačani ... s svojim proizvodom poleg lastnega preživetja tudi ponovno ustvariti pogoje za svoje delo.« To je »okolje, ki ostaja enako pri vseh načinih proizvodnje. Kajti ni posledica njihove specifične oblike, temveč naravna potreba vsega splošnega neprestanega in reproduktivnega dela, vse nadaljnje proizvodnje, ki je vedno hkrati reprodukcija, z drugimi besedami: vključuje reprodukcijo lastnih pogojev za delo«.

Med drugim družbena reprodukcija zahteva, da je na voljo stalna zaloga delovne sile za začetek delovnega procesa. Vendar se tisti, ki delajo, obrabijo. Nekateri so premladi za sodelovanje v delovnem procesu, drugi prestari. Sčasoma vsak posameznik umre. Zato je proces, ki zadovoljuje nenehne osebne potrebe nosilcev delovne sile kot človeških posameznikov, pogoj za družbeno reprodukcijo, prav tako pa tudi proces, ki nadomešča delavce, ki so umrli ali so se umaknili iz aktivne delovne sile. Te procese vzdrževanja in zamenjave pogosto, sicer nenatančno, združimo v izraz *reprodukcija delovne sile.*

Individualna vs (produktivna) družbena potrošnja

Da bi problemu reprodukcije delovne sile dal predhodno teoretično obliko, je Marx uvedel pojem individualne potrošnje. Individualna potrošnja se nanaša na življenjska sredstva, ki jih potroši vsak posamezni neposredni proizvajalec. Marx poudarja razliko med individualno potrošnjo in produktivno potrošnjo, ki poteka v procesu družbenega dela: »Takšna produktivna potrošnja se od individualne potrošnje razlikuje po tem, da slednja porablja proizvode kot življenjska sredstva za živega posameznika, prva pa jih uporablja kot sredstva, s katerimi se delo, delovna sila živega posameznika, aktivira. Produkt individualne potrošnje je torej potrošnik sam; rezultat produktivne potrošnje pa je produkt, ki je od potrošnika ločen.«

(Na tem mestu dodajamo Marxov citat): "Rezultat individualne potrošnje je ta, da živi delavec, rezultat produktivne potrošnje je ta, da živi kapitalist."

Individualna potrošnja se nanaša izključno na vzdrževanje posameznega neposrednega proizvajalca, ki je že vključen v proizvodni proces; omogoča delavcu, da znova in znova sodeluje v neposrednem proizvodnem procesu. Pojem individualne potrošnje se torej nanaša na reprodukcijo delovne sile na ravni neposrednega proizvodnega procesa.

Na ravni celotne družbene reprodukcije se ne vzdržuje in zamenja zgolj posamezni neposredni proizvajalec, temveč celota delavcev. Očitno je, da je mogoče takšno obnovo delovne sile izvesti na različne načine. Vsaj načeloma je mogoče obstoječe delavce izrabiti do smrti in jih nato nadomestiti s povsem novo skupino. V bolj verjetnem primeru se obstoječa delovna sila obnavlja tako generacijsko kot z novimi delavci. Otroci delavcev odrastejo in vstopijo v delovno silo. Ženske, ki prej niso bile vključene, začnejo sodelovati v proizvodnji. Priseljenci ali sužnji zunaj meja družbe vstopajo v njeno delovno silo.

Doslej razprava ni zahtevala, da bi določili spol neposrednih proizvajalcev. S teoretičnega vidika zaenkrat ni pomembno, ali so ženske ali moški, dokler so na nek način na voljo za sestavo delovne sile. Vprašanje spola pa se seveda pojavi zaradi fenomena generacijske zamenjave nosilcev delovne sile – torej zamenjava obstoječih delavcev z novimi delavci iz naslednje generacije.

Vendar razlik po spolu ni mogoče obravnavati ločeno od njihovega obstoja znotraj določenega družbenega sistema in na tej točki ni mogoče reči nič več o njihovem pomenu za proces reprodukcije delovne sile. Pojmi, ki se nanašajo na vprašanje reprodukcije delovne sile, so bili doslej razviti brez sklicevanja na določen način proizvodnje. Zato je razprava nujno potekala na izredno visoki ravni abstrakcije – ali, kot pravi Marx v zvezi z delovnim procesom, »neodvisno od določene oblike, ki jo prevzame v danih družbenih pogojih«. Obrnimo se zdaj k obravnavi reprodukcije delovne sile v razredni družbi.

Reprodukcija v razredni družbi

Prilastitev presežnega dela oziroma izkoriščanje predstavlja temelj razrednih odnosov. V razredni družbi si vladajoči razred prilasti presežno delo, ki ga opravlja izkoriščani razred neposrednih proizvajalcev.

V razredni družbi pojem delovne sile pridobi poseben razredni pomen. Delovna sila se nanaša na zmožnost pripadnika razreda neposrednih proizvajalcev, da opravi presežno delo, ki si ga prilasti vladajoči razred. Z drugimi besedami, nosilci delovne sile sestavljajo izkoriščani razred. Za razredno družbo se pojem reprodukcije delovne sile, strogo gledano, nanaša na vzdrževanje in obnavljanje razreda nosilcev delovne sile, ki je podvržen izkoriščanju.

Medtem ko mora razredna družba razviti tudi nek proces za vzdrževanje in zamenjavo posameznikov, ki sestavljajo vladajoči razred, tega ni mogoče šteti za del reprodukcije delovne sile v družbi. Delovno silo v razredni družbi predstavljajo izključno pripadniki razreda neposrednih proizvajalcev.

Marx postavlja v nasprotje presežno delo, ki ga opravijo neposredni proizvajalci v razredni družbi, z njihovim nujnim delom, pri čemer obe vrsti dela opredeljuje v smislu časa, ki ga porabi posamezen proizvajalec v enem delovnem dnevu. Nujno delo je tisti del dneva, s katerim proizvajalec zagotavlja lastno reprodukcijo. Preostali del dneva je presežno delo, ki si ga prilasti izkoriščevalski razred. V resnici se lahko del dela neposrednega proizvajalca nameni tudi za zagotovitev reprodukcije drugih članov izkoriščanega razreda. Kadar na primer otroci, starejši ali žena sami ne sodelujejo v presežni proizvodnji kot neposredni proizvajalci, je treba nameniti določeno količino delovnega časa za njihovo vzdrževanje.

Potrebno delo pa se uporablja za pokrivanje vsega dela, opravljenega v procesu vzdrževanja in obnavljanja tako neposrednih proizvajalcev kot članov podrejenega razreda, ki trenutno ne delajo kot neposredni proizvajalci.

Potrebno delo običajno vključuje več sestavnih procesov. Prvič, zagotavlja določeno količino življenjskih sredstev za individualno potrošnjo neposrednih proizvajalcev. V fevdalni družbi lahko neposredni proizvajalci na primer obdržijo del celotnega proizvoda. V kapitalistični družbi plače omogočajo nakup blaga na trgu. V večini primerov sama življenjska sredstva v obliki surovin, pridobljena na ta način, ne zagotavljajo vzdrževanja delavca. Za potrošnjo nujnih potrebščin v ustrezni obliki je treba opraviti določeno količino dopolnilnega dela: drva je treba nasekati, obroke skuhati, vrtove obdelovati, oblačila popravljati in tako naprej.

Poleg teh delovnih procesov, ki omogočajo individualno potrošnjo neposrednih proizvajalcev, lahko opredelimo še dve drugi vrsti delovnih procesov. Del nujnega dela gre za zagotavljanje življenjskih sredstev za vzdrževanje članov izkoriščanih razredov, ki trenutno ne delajo kot neposredni proizvajalci – starejših, bolnikov, žen. Lahko se odvija tudi pomemben sklop delovnih procesov, povezanih z generacijsko zamenjavo delovne sile – to je rojevanje in vzgoja otrok podrejenega razreda.

Čeprav sta analitično ločeni, lahko potrebno delo in presežno delo izgubita svojo specifičnost in ločenost, ko ju izkušamo v resničnem življenju konkretnih delovnih procesov. Prvič, v fevdalni družbi, kjer tlačani plačujejo najemnino v naturalijah in fevdalcu dajejo del proizvoda, se potrebno delo in presežno delo medsebojno prepletata kot delovna procesa. V primeru najemnine v obliki dela (tlaka) pa je prostorska in časovna ločenost med potrebnim in presežnim delom jasna (potrebno delo na lastnem zemljišču in presežno delo na gospodovem zemljišču).

V kapitalističnih družbah se pojavi razlikovanje med dvema komponentama potrebnega dela: ena se izvaja v povezavi s presežnim delom, druga pa poteka zunaj sfere prilastitve presežnega dela.

Nazadnje pa razmislimo o hipotetičnem primeru suženjskega sistema, ki uvaža delavce izven svojih meja in jih prisili, da delajo z dobesedno ubijajočo intenzivnostjo. V takšnih pogojih bi lahko generacijska zamenjava postala skoraj nemogoča, količina nujnega dela pa bi se lahko zmanjšala na skoraj nič. Od treh vidikov nujnega dela – vzdrževanje neposrednih proizvajalcev, vzdrževanje nedelujočih pripadnikov podrejenega razreda in procesi generacijske zamenjave – le zadnji zahteva v absolutnem smislu, da obstaja spolna delitev dela vsaj v minimalni obliki. Če naj bi se rodili otroci, jih bodo nosile in rodile ženske. Ženske, ki pripadajo podrejenemu razredu, imajo torej posebno vlogo v zvezi z generacijsko zamenjavo delovne sile. Čeprav so lahko tudi same neposredne proizvajalke, je njihova posebna vloga pri reprodukciji delovne sile tista, iz katere izhaja njihovo zatiranje v razredni družbi.

Argument temelji na razmerju med rojevanjem otrok in prilastitvijo presežnega dela v razredni družbi. Rojevanje otrok ogroža prispevek, ki ga lahko ženska v podrejenem razredu nudi kot neposredna proizvajalka in udeleženka v nujnem delu. Nosečnost in dojenje vključujeta vsaj več mesecev nekoliko zmanjšane delovne zmožnosti. Tudi ko ženska še naprej sodeluje v presežni proizvodnji, rojevanje do neke mere moti neposredno prilastitev presežnega dela. Poleg tega je njeno delo običajno potrebno za vzdrževanje delovne sile, nosečnost in dojenje pa lahko zmanjšata tudi njeno zmožnost na tem področju.

Protislovje med žensko kot delavko in žensko kot reproducentko družbe

S stališča kratkoročnih interesov vladajočega razreda torej rojevanje pomeni padanje delovne sposobnosti matere, hkrati pa zahteva, da je vzdrževana v obdobju zmanjšanega prispevka. Načeloma bi lahko del potrebnega dela, ki jo v tem času preživlja, sicer predstavljal del presežnega dela, ki si ga prilasti vladajoči razred. To pomeni, da se mora potrebno delo običajno nekoliko povečati, da pokrije njeno vzdrževanje v obdobju rojevanja, kar pomeni ustrezno zmanjšanje presežnega dela. Hkrati je rojevanje koristno za vladajoči razred, saj se mora zgoditi, če naj bo delovna sila obnovljena z generacijsko zamenjavo. Z vidika

vladajočega razreda torej obstaja potencialno protislovje med njegovo kratkoročno potrebo po prilastitvi presežnega dela in njegovo dolgoročno potrebo po reprodukciji razreda, ki ga bo opravljal.

Argument iz prejšnjega odstavka analizira potencialne posledice empiričnega pojava – sposobnosti žensk za rojevanje otrok – za procese prilastitve presežnega dela. Treba je poudariti, da razprava deluje na teoretični ravni in razkriva protislovje. Da bi vladajoči razred razrešil to protislovje v dejanski družbi, ima raje strategije, ki dolgoročno zmanjšujejo potrebno delo, hkrati pa zagotavljajo reprodukcijo delovne sile. V kolikšni meri mu to dejansko uspe izvajati, je seveda stvar razrednega boja. (Opomba: Od tu izvira dvojno delo žensk.)

Kot del zgodovinske rešitve tega protislovja kapitalizem običajno izkorišča odnose med ženskami in moškimi, ki temeljijo na spolnosti in sorodstvu. Drugi odrasli, običajno biološki oče in njegova sorodstvena skupina ali moški sorodniki ženske same, so imeli zgodovinsko odgovornost, da poskrbijo, da je ženska v obdobju zmanjšane aktivnosti, povezanim z rojevanjem, oskrbovana. Moški podrejenega razreda tako pridobijo posebno zgodovinsko vlogo v zvezi z generacijsko zamenjavo delovne sile: zagotoviti, da so noseči ženski zagotovljena življenjska sredstva.

Načeloma so različne vloge žensk in moških v reprodukciji delovne sile časovno omejene. V poštev pridejo šele v mesecih dejanskega rojevanja otrok. V resnici pa te vloge dobijo specifično zgodovinsko obliko v različnih družbenih strukturah, znanih kot družina. S teoretičnega vidika je mogoče družine v podrejenih razredih konceptualizirati kot sorodstvene družbene enote, znotraj katerih so moški bolj odgovorni za zagotavljanje preživetvenih sredstev ženskam v obdobju njihovega zmanjšanega delovnega prispevka.

Kot institucionalizirane strukture v dejanskih razrednih družbah družine podrejenega razreda običajno postanejo glavna družbena mesta za izvajanje tako vzdrževalnih kot generacijsko-nadomestnih vidikov potrebnega dela. Od tu torej izvira en vir zgodovinske delitve dela po spolu, ki dodeljuje ženskam in moškim različne vloge glede na potrebno in presežno delo. Na splošno imajo ženske večjo odgovornost za tekoča opravila, povezana s potrebnim delom, še posebej za delo, povezano z otroki. Moški imajo ustrezno pogosto večjo odgovornost za zagotavljanje materialnih življenjskih sredstev, odgovornost, ki jo običajno spremlja njihovo nesorazmerno večje vključevanje v izvajanje presežnega dela.

Kako moška nadvlada služi vladajočemu razredu?

Medtem ko so imele ženske v razrednih družbah zgodovinsko večjo odgovornost za sprotno opravljanje potrebnega dela, ni natančno trditi, da obstaja neka univerzalna domača sfera, ločena od sveta javne proizvodnje. V razrednih družbah, ki temeljijo na kmetijstvu – na primer fevdalizem – so delovni procesi potrebnega dela pogosto integrirani s procesi presežne

proizvodnje. Šele razvoj kapitalizma ustvarja ostro razmejitev med mestom za ustvarjanje presežnega dela in sfero, ki jo lahko pravilno imenujemo *domača*. Ko analitiki v toliki meri zagovarjajo univerzalnost obstoja neke oblike domače sfere, v resnici projecirajo posledice kapitalističnih proizvodnih odnosov na nekapitalistične družbe.

Natančna oblika, s katero moški pridobijo več življenjskih sredstev, kot jih potrebujejo za lastno individualno potrošnjo, se razlikuje od družbe do družbe, vendar je ta ureditev običajno legitimizirana z njihovo prevlado nad ženskami in okrepljena z institucionaliziranimi strukturami zatiranja žensk. Vladajoči razred spodbuja moško nadvlado znotraj izkoriščanega razreda, da bi stabiliziral reprodukcijo delovne sile in hkrati ohranil količino potrebnega dela na sprejemljivi ravni.

Quick opiše dinamiko: "Vsak poskus žensk, da bi si prilastile več, kot je potrebno za njihovo preživetje, je posredna zahteva po delu presežka, ki si ga sicer prilasti vladajoči razred. Tako vladajoči razred moško avtoriteto nad ženskami podpira in celo vsiljuje. Po drugi strani pa je vsak poskus moških, da bi se izognili svoji 'odgovornosti' za podporo ženskam, prav tako zatrt v okviru sistema, ki temelji na moški nadvladi. Moški nadzor nad življenjskimi sredstvi, ki presega tisto, kar je potrebno za njihovo lastno vsakodnevno reprodukcijo, jim je 'podeljen' le zato, da jim omogoči prispevek k reprodukciji svojega razreda."
Takšne strategije delujejo v korist vladajočega razreda, ne glede na takojšnje prednosti, ki jih moška nadvlada prinaša moškim. Prav zagotavljanje življenjskih sredstev moških ženskam v obdobju rojevanja, ne pa spolna delitev dela sama po sebi, tvori materialno osnovo za podrejenost žensk v razredni družbi. Dejstvo, da so ženske in moški različno vključeni v reprodukcijo delovne sile v času nosečnosti in dojenja ter pogosto še veliko dlje, ne predstavlja nujno vir zatiranja.

Družbeni pomen delitve dela in posameznih razlik je oblikovan glede na kontekst dejanske družbe, v katero je vpet. V razrednih družbah ženska sposobnost rojevanja ustvarja protislovja z vidika potrebe dominantnega razreda po prilastitvi presežnega dela. Zatiranje žensk v izkoriščanem razredu se razvija v procesu razrednega boja za reševanje teh protislovij.

(del teksta smo izbrisali in zgolj povzeli) Povzetek dela o razmerju med ženskami vladajočega in delavskega razreda
Solidarnost med ženskami vladajočega razreda in ženskami delavskega razreda temelji na realnosti, vendar samo ženske delavke ohranjajo in reproducirajo delovno silo, ki je izkoriščana. Položaj buržujk in delavk je torej strukturno nasproten – imajo nasprotne razredne interese in nasprotno vlogo v kapitalizmu.

Ljudje smo sposobni ustvariti več vrednosti, kot je potrebujemo za svojo lastno preskrbo. V kapitalistični družbi je ta potencial organiziran tako, da koristi vladajočemu razredu, ki si prisvaja presežno vrednost delavskega razreda. Izkoriščena delovna sila, ki izvaja presežno delo, mora biti vedno na voljo, da takšna razredna družba preživi. Delavci ne živijo za vedno, se izrabijo, umrejo in morajo biti zato nenehno zamenjani.

V večini družb ženske izkoriščanega razreda do neke mere sodelujejo v produkciji presežne vrednosti kot tudi pri potrebnem delu. Njihove specifične obveznosti in podrejenosti pri opravilih potrebnega dela pustijo posledice za delo, ki ga bi lahko opravile pri produkciji presežne vrednosti. Na določeni točki razvoja razredne družbe zatiranje žensk v izkoriščanem razredu ne oblikuje le odnos žensk do procesov vzdrževanja in obnavljanja, temveč tudi obseg in značaj njihove udeležbe v presežnem delu.

Ženske delavke v kapitalizmu nastopajo v kontradiktorni vlogi – hkrati smo lahko delovna sila, ki je izkoriščana in s tem ustvarja presežno vrednost, hkrati pa moramo reproducirati delovno silo – kar pomeni, da je naša zmožnost produktivnega dela omejena s potrebo po reprodukciji. Ta vloga je kontradiktorna zgolj z vidika vladajočega razreda, ki si skuša prisvojiti čim več presežne vrednosti.

Dejansko ugotavljanje specifičnih oblik reprodukcije delovne sile v določeni razredni družbi je predmet zgodovinskega raziskovanja – in v sedanjosti tudi političnega posredovanja. Iz pravkar predstavljenega teoretičnega okvira pa je mogoče ugotoviti določene težnje.

V situacijah, ki zmanjšujejo pomen generacijske zamenjave delovne sile, so lahko spolna delitev dela in družinske institucije v izkoriščanem razredu relativno šibki. Če se vladajoči razred na primer zanaša na delavce priseljence izven meja te družbe, bi lahko te delavce nastanil v barakah, ženske in moške zaposlili na podobnih delovnih mestih, spodbujali kontracepcijo ali sterilizacijo ter ignorirali učinke težkega dela na ženske v zadnjih mesecih nosečnosti.

Običajno generacijska zamenjava zagotavlja večji del družbenih potreb po reprodukciji delovne sile. Tu bi resna pomanjkanja delovne sile zaradi vojne, lakote ali naravne nesreče težile k pretiravanju s protislovnimi pritiski na delavke. Odvisno od zgodovinske situacije bi lahko bila poudarjena bodisi vloga družine kot mesta za generacijsko reprodukcijo bodisi pomen sodelovanja žensk v presežnem delu; ali oboje.

V obdobju, ko potreba vladajočega razreda po maksimiranju presežnega dela preplavi dolgoročne vidike, lahko vse posameznike iz izkoriščanega razreda mobilizira v presežno proizvodnjo, kar povzroči resne pretrese v njihovih institucijah družinskega življenja in moške nadvlade. Tako je bilo v Angliji v času industrializacije v devetnajstem stoletju in lahko bi trdili, da je tako ponovno danes v razvitih kapitalističnih državah.

Te težnje se ne bodo nadaljevale brez nasprotovanja. Delavci priseljenci se lahko borijo proti svoji izoliranosti od sorodnikov. Domači delavci se lahko upirajo proti uporabi tuje delovne sile. Ženske lahko zavrnejo, da bodo ostale doma za rojevanje in vzgojo otrok. Moški se lahko upirajo sodelovanju žensk v delovni sili. Delavci lahko podpirajo zakonodajo, ki prepoveduje delo otrok. Ženske in moški se lahko organizirajo za obrambo obstoječih oblik svojih institucij družinskega življenja. Procesi reprodukcije delovne sile v razredni družbi običajno torej predstavljajo pomembno bojišče.